

Прийняті скорочення Джерела і прізвища інформаторів

- Ваг. – Вагилевич І.
Гн. – Гнатюк І.
Гоц. – Гоцкий Й.
ЕЗб. – Етнографічний збірник, який в 900-х рр.. видавала у Львові Етнографічна комісія НТШ.
ЛБ – Літопис Бойківщини. – Самбір, 1931 – 1939.
Мат. – Матеріали до українсько-руської етнології.
Охр. – Охримович О.

Назви населених пунктів

- [К-ки] – Комарники Турківського р-ну
[С-не В.] – Синьовидне Вишне, н.н. Верхнє Синьовидне Сколівського р-ну
[Х-в] – Хащів Турківського р-ну
[Ж-н] – Жукотин Коломийського р-ну
[Дз-ч Г.] – Дзвиняч Горішній, н.н. Шандровець Турківського р-ну
[Л-ць] – Лосинець Турківського р-ну
[Спця] – Ступниця Дрогобицького р-ну
[Ясьн] – Ясьн Рожнятівського р-ну
[Б-ля] – Бітля Турківського р-ну
[Н-чі] – Нагуєвичі
[Л-ра Ч] – Либохора Славського р-ну (записи зроблені Д. та Н. Чайковськими)
[Я-ця] – Ямельниця Сколівського р-ну
[Г-ва] – Грозьова, н.н. Грозова Старосамбірського р-ну
[М-ць] – Махнівець Старосамбірського р-ну
[В-че] – Вовче Турківського р-ну

УДК 81.373-161.2

Наталія Іовхімчук (Луцьк)

НОМІНАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОДВІР'Я В УКРАЇНСЬКІЙ ПІСЕННІЙ ТВОРЧОСТІ

У статті розглядаються мовні засоби вираження найбільш уживаних номінацій на позначення подвір'я в українській народній пісні. З'ясовується семантика цих лексем.

Ключові слова: подвір'я, двір, садиба, обійстя, новий двір, чужий двір, батьківський двір.

Постановка проблеми. Пісенний український фольклор, що містить глибинну і різноманітну інформацію про етнос, цікавий як для історії культури, так і лінгвістичних досліджень. Актуальність дослідження зу-

мовлена тим, що мовні засоби на позначення подвір'я в українській народній пісні вивчені недостатньо. Існує лише невелика кількість праць з цієї проблеми: Данилюк А. Г., Іванов В. В., Топоров В. М., Скуратівський В. Т.

Постановка завдання. Метою нашої статті передбачено проаналізувати найбільш уживані номінації на подвір'я в українській народній пісні з семантикою простору.

Виклад основного матеріалу. Поселення землеробської людності України, які склалися з будівель, пристосованих для життя, різноманітних підсобних занять, утримання свійських тварин та зберігання продуктів, сягають глибини віків. Переважна більшість найдавніших поселень розміщувалася по високих берегах заплавлених річок на захищених від вітру місцях, найзручніших для проживання та ведення господарства [7, 8]. А. Г. Данилюк зазначає: „Поліщук добре обдумував своє майбутнє житло ще на порожньому місці. Він враховував те, чи своєю будівлею розпочинає вулицю, чи продовжує вже споруджений ряд будівель, обдумував і те, чи не буде він своєю будівлею заважати сусідові. Він знав шлях сонця і розу вітрів, хоч і не вмів це пояснити науково. Хати він ніколи не ставив на вітрових протягах, знав, як повернути її до лісу чи від лісу, щоб вона не мокріла. Коли село виникало на острові серед боліт, то, як правило, хату ставив ближче до центру острова, на сухішому місці, а хлів від болота” [1, 14]. Так само уважно вибирали місце садиби й в інших етнографічних регіонах.

Двір (садиба) означає „місце, котре обходять колом”. Звичай зорювання поселення магічним колом для боротьби з епідеміями зафіксований у всіх слов'ян. Археологічні дані й реконструкція давніх значень праслов'янського **obъ-tjo* „спільний, загальний”, старослов'янського „*объць*”. „Космос”, об(ь), чеськ. *Obly* „круглий” говорять про давні круглі поселення, що відображали риси соціальної структури [2, 32].

В. Т. Скуратівський зазначає: „До традиційного визначення *обійстя* (*двір, подвір'я*) входили не лише оселя, але й господарські будівлі, виробничі майданчики (*двір, кошара*), а також біляхатній садок, криниця, пасіка й огорожа. Це був комплекс, пов'язаний з господарською діяльністю родини, до якого входили хата, комора, хлів, клуня, свинарник, курник та інші будівлі, які розташовувалися неподалік оселі” [4, 404].

Двір – обгороджене місце навколо дому, яке включає господарські будівлі й осмислюється як частина житлового, освоєного простору. Водночас *двір* примикає до чужого, зовнішнього світу, а тому може бути небезпечним для домашніх, особливо в певні години доби. У народно-пісенних текстах слово вжито в номінативному значенні: „господарська

ділянка, на якій розміщені садибні будівлі, та місце біля них, часто відгороджене, або сільська хата з усім господарством при ній” [6, 218].

Слово *подвір'я* у піснях синонімічне іменникові *двір*. У „Словнику синонімів української мови” слова *двір*, *подвір'я*, *обійстя*, *дворище*, *надвір'я* кваліфіковані як синоніми [5, 400], напр.: *Прилетіла пава, На подвір'ї стала, Розпустила пір'є На всейке подвір'є* [Весілля, с. 104]; *Ішли дівки через двір, через двір, На них сукні, як мак цвіє, як мак цвіє!* [Укр. лірич. пісні, с. 55].

Первісною формою подвір'я вважають замкнутий простір, коли всі споруди розміщувалися так, що створювали міні-фортецю, вхід до якої був не всім дозволений і відчинявся тільки своїм, як-от: *Козаченьку мій, Одчиняй же двір, Іде твоя дівчинонька, Іде твоя миленька, Чи рад же ти їй?* [Бодяньський, с. 57].

Оскільки двір приєднується до хати, він при ширшому підході може розглядатися як єдиний простір. Однак двір і хата мають свої відмінності. Двір – це територія, яка належить одній сім'ї, де розміщені житлові й господарські будівлі. Він відділений від іншого простору огорожею з воротами: – *Та чи чула ж ти, Та дівчинонько, Як я тебе кликав, через твої двір Та воротенька Сивим конем їхав?* [Яворницький, с. 302]. Якщо для хати межею слугують стіни, то для двору – огорожа, тин. Наявність огорожі або хоча б умовного позначення межі робить двір місцем, що захищає житловий простір від зовнішніх сил, які, на думку наших предків, приносять шкоду.

Відомо, що будівництво житла здавна було однією з найважливіших подій. Із переселенням до нової хати люди пов'язували свої надії на щасливіше й заможніше життя. Боротьба з природною стихією, бажання найрізноманітнішими засобами задобрити її, прагнення забезпечити надійність та міцність нової оселі – усе це відбилося у своєрідних віруваннях, звичаях й обрядах. Це вибір місця та часу для будівництва житла, його закладни, закінчення будівництва, перехід у новий дім тощо [7, 27]. У пісенних текстах знаходимо словосполучення *новий двір*, що має значення „збудоване житло”: *Ой сяду-паду в вишневім саду жалобненько кувати. Ой вийшла вдова з нового двора та й стала нарікати* [Пісні родин. життя, с. 136]. Крім того, *новий двір (хата)* мають семи „багатий”, „гарний”.

Садиба (двір) для українців у народних піснях – це символ батьківщини; тепла й доброти, символ людини як духовного та фізичного начал Всесвіту. Споконвіку обійстя і хатній простір виконували своє природне призначення родинного вогнища, де народжувалися й оберігалися кращі сімейні традиції. У пісенних текстах подвір'я – це певний мікрокос-

мос, у замкненому просторі якого проходить родинне життя: *Та й на тес подвір'ячко, Та й до теї хати, Де я маю, молоденька, Господарювати* [Фольклорна веселка, с. 200].

Хата й весь замкнений простір господарських будівель – *клуня, хлів, криниця, стодола* – були не тільки місцем поселення, а й носіями змістових символічних знаків, які виконували і естетичну, і символічну функції. Вони передавали інформацію про соціальний стан, заможність, уподобання господаря, світоглядні позиції, про склад сім'ї. До символічних у народній пісні належать вислови у *двірку, як у вінку, двір на помості, на дворі стоять столи тесовії*, які позначають життя в достатку: *В цьому двірку, як у вінку. Щедрий вечір, добрий вечір, Добрим людям на здоров'я!* [Закувала зозуленька, с. 31] Народнопісенний вираз *двір на помості* має значення „підвищення чи підвищена частина чого-небудь” [117, с. 789]. *Та й зайдьте, козаченьки, та до мене в гості. Шо й у мого та батенька ввесь двір на помості* [Яворницький, с. 129].

За допомогою номінації *двір* у наймитських піснях відтворюється бідність. Відомий фразеологізм *не мати ні кола, ні двора* означає „перебувати в чужому оточенні, в чужому просторі”: *А в мого двора Нема ні кола, Тільки стоїть куц калини, Та й та не цвіла* [Народні пісні, с. 96].

У ліричних піснях епітет *мальований* у поєднанні з іменником *двір* має значення „заможний”, „доглянутий”, „чистий”: *В того дворянина двори мальовані, Гей, гей, двори мальовані. В дворах мальованих любо походжати, Гей, гей, любо походжати* [Пісні родин. життя, с. 161].

Епітетна сполука *широкий двір* означає „той, що займає велику площу простору, не заповнену об'єктами”, отже „багатий”: *Ой налізули, да, гей, налізули, Нализули а все сиві голуби. Ой удовиний, да, гей, удовиний Широкий двір крилечками замели* [Народні пісні, с. 49].

Особливе семантичне навантаження припадає на епітет *батьків*, що позначає близький людині простір. Цей епітет зі словом *двір* передає емоції ностальгії, розлуки з рідною домівкою, родиною, до якої завжди хоче повернутися заміжня жінка: *А як прийшла під батьків двір, Там стала, заплакала* [Народні пісні, с. 147]; *Ой гей доріженька мимо батьків двір, Криниченька під городечком, Ой гей, як підійшла під воротечка, Сидить батько край віконечка, Не промовить мені словечка* [Пісні родин. життя, с. 110].

Із назвою *двір* ужито просторові прийменники *в, у, з, на, по, до, серед, близько, кругом, коло, перед, посеред, поза, через*: *Й у нашого господаренька стоїть явор посеред двора. Святий вечір, щедрий вечір!* [Колодяжне, с. 44]; *У нашого хазяїна хороша жона, Раненько встає, по двору походжає, По двору ходить, як зоря сходить* [Золотослов, с. 74].

Творці народної пісні чутливі до форми прийменника, що функціонує в усталених формулах: варіантом вислову *коло двора* нерідко виступає *близько двора*, що означає простір біля обійстя: *Чого ж ти, Маріє, Коло двору ходиш?* [Яворницький, с. 73]; *Вой була вдова Та й близько двора* [Калиновий квіт, с. 43].

Дієслова, поєднані з іменником *двір*, передають дії, які відбуваються у внутрішньому просторі: *замітати, поглядати, гонити, поїхати, ночувати, обходити, внадитися, ввійти, дивитися, вибиратися, привести, ходити*: *У двір ввійшла, як зоря зійшла. В сіни влетіла ластівочкою* [Колядки і щедрівки, с. 129]; *Удівонька двір замітає, Козаченько удови питає* [Народні пісні, с. 71].

Внутрішній простір двора (подвір'я) наповнений такими реаліями: *криниця, стодола, хлів, клуня*, тому в народнопісенних текстах наявні вислови *на дворі криниченька (колодязь), на подвір'ї воли та корови: Там на дворі криниченька, То піди напийся* [Кохання, с. 14]; *“Нащо мені на подвір'ї Воли та корови, Як не буде в моїй хаті Любої розмови!”* [Народні пісні, с. 187].

Двір сприймався одухотворено, тому в весільних піснях іменник *двір* (*подвір'я*) інколи входить до звертань-персоніфікацій, супроводжуваних почуттями жалю, суму, розлуки з рідними, усією родиною: *„Ой дворе ж мій, дворе, Чим я тобі не вгодила? Чи ж я рано не вставала, Чи ж я тебе не замітала?”* [Народні пісні, с. 147]; *Де б я не ходила, де б я не була, Всюди вам, подвір'я, дякувала! Дякую вам, подвір'я, де гуляла весілля, Більш не буду, не буду* [Закувала зозуленька, с. 135].

Епітет *чужий* в українських народних піснях у поєднанні зі словом *подвір'я* означає „чужий простір, за межами рідної хати” й асоціюється з нещасливою долею, поневірянням у чужих людей: *Ой то як я вас, сини, годувала, Як камні глотала, А чого тепер од вас діждала, Шо на чужому подвір'ї проживаю, То буду я на на чужому подвір'ї померати, – То бідна удова на чужому подвір'ї померла* [Яворницький, с. 261]. У слов'янській культурі двір – це межа між „своїм” і „чужим” світом, що засвідчує вислів *на дворі*, зі значенням „за межами хати”. У весільних піснях двір – місце, куди приїжджають гості молодого, свати: *Наїхало боярів Повен двір. Познай, познай, Мариночко, котрий твій* [Колодязне, с. 53]. Сприйняття двору як „чужого” простору пов'язано з уявленнями про те, що поза стінами дому, у тому числі й на дворі, людині може загрожувати небезпека.

Висновки. Отже, назва *двір* (*подвір'я*) у пісенному фольклорі має семантику „господарська ділянка, на якій розміщені садібні будівлі, або сільська хата з усім господарством при ній”. Також вона позначає

близький людині простір, який виконує охоронну функцію. Разом з тим – це одиниця лексичної системи в мові української народної пісні, яка формує лексико-семантичне поле “свій простір” і є знаком просторової орієнтації, конкретизації місця дії. Тому вивчення сучасної української мови в етнолінгвістичному та лінгвофольклористичному аспектах потребує глибокого розуміння вербальних одиниць для передачі визначальної лінгво-філософської категорії простору.

1. Данилюк А. Г. Наша хата : Етнографічний нарис про традиційне поліське житло / А. Г. Данилюк. – Луцьк : Надстир'я. – 1993. – 287 с.
2. Иванов В. В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы. (Древний период) / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 235 с.
3. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко] – К. : Аконті, 2007.
4. Т. 2. – 2007. – 926 с.
5. Скуратівський В. Т. Русалії / В. Т. Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 734 с.
6. Словник синонімів української мови: у 2 т. / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 1. – 2006. – 1040 с.
7. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 2. – 1971. – 550 с.
8. Українська мінувшина : [іл. етнограф. довід.]. – К. : Либідь, 1993. – 255 с.

Прийняті скорочення

1. Бодяняський – Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяняських. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с.
2. Весілля – Кондратович О. М. Весілля на Поліссі / О. М. Кондратович. – Луцьк : Надстир'я, 1996. – 110 с.
3. Закувала зозуленька – Закувала зозуленька: [антологія української поетичної творчості] / [вступ. стаття, упоряд. та прим. Н. С. Шумади] – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
4. Золотослов – Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / [упорядкув., передм. та переклади М. Москаленка] – К. : Дніпро. – 1988. – 294 с.
5. Калиновий квіт – Калиновий квіт Полісся : Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / [збір. і впоряд. О. П. Кондратович]. – Луцьк : Надстир'я, 1994. – 236 с.
6. Колодяжне – Ошуркевич О. Ф. Пісні з Колодяжна. Фольклорний збірник / [нотац. М. Мишанича, М. Стефанидіна, Л. Добрянської]. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 152 с.
7. Колядки і щедрівки – Колядки і щедрівки / [упорядкув., вст. ст., прим. М. С. Глушка]. – К. : Муз. Україна, 1991. – 239 с.
8. Кохання – Українські народні пісні про кохання / [упоряд. В. М. Пономаренко]. – К. : Муз. Україна, 1992. – 158 с.

9. Народні пісні – Українські народні пісні. – К. : Держ. видавн. образотв. мистец. і музичн. літератури., 1960. – 376 с.

10. Пісні родин. життя – Пісні родинного життя / [упоряд., автор вст. ст. та прим. Г. В. Довженок]. – К. : Дніпро, 1988. – 359 с.

11. Укр. лірич. пісні – Українські ліричні пісні. – Вип. 2. – К. : Муз. Україна, 1993. – 236 с.

12. Фольклорна веселка – Фольклорна веселка. Українські народні пісні з голосу А. Голентюк / [упоряд. А. П. Панасюк]. – К. : Муз. Україна, 1984. – 208 с.

13. Яворницький – Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / [упоряд., вст. ст., прим. та коментарі М. М. Олійник-Шубравської]. – К. : Муз. Україна, 1990. – 453 с.

In the article the language means of expression of the most used nominations are examined on denotation of yard in the Ukrainian folk song. Semantics of these lexemes turns out.

Keywords: yard, court, farmstead, obiystya, new court, stranger court, paternal court.

УДК 811.161.2:81.46

Микола Ковальчук (Дніпропетровськ)

ПЕРЕТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКАХ

У статті йдеться про основні прийоми трансформації фразеологізмів – газетних заголовків, появу їх лексичних і граматичних варіантів.

Ключові слова: фразеологізм, семантична трансформація, контекстуальне оживлення, гра слів, розширення та усічення фразеологізмів.

Постановка проблеми. Розвиток мас-медіа зумовлює підвищену зацікавленість науковців до мови сучасних засобів масової інформації. Необхідність вивчення газетних заголовків зумовлюється тим, що в них використовується не випадковий набір експресивних та граматичних засобів, а система, в якій усі елементи пов'язані та взаємозумовлені [4, 206]. Крім того, заголовок посідає важливе місце в системі масової комунікації, адже його призначення – бути скомпресованим репрезентантом змісту/головної думки опублікованих матеріалів [3, 323]. Питання мовного оформлення заголовків порушуються у працях Г. Шипуліної, В. Шевченко, Л. Пархонюк, В. Абашина, В. Вомперського, В. Безрукова та ін. Лексичні особливості заголовків вивчали Г. Солганик, І. Медвідь, Л. Майборода, Н. Касьяненко, А. Коваленко та К. Турова. Проте фразеологічні засоби у газетних заголовках досліджено недостатньо.